

İSLÂM TARİH, SANAT VE KÜLTÜR ARAŞTIRMA MERKEZİ
IRCICA

*OSMANLI DÜNYASINDA
BİLİM VE EĞİTİM*

MİLLETLERARASI KONGRESİ
TEBLİĞLERİ

İstanbul 12-15 Nisan 1999

Derleyen
Hidayet Yavuz Nuhoglu

İSTANBUL, 2001

Osmanlı Tarihi Kaynak ve İncelemeleri Dizi
Seri No:7

İslâm Konferansı Teşkilâtı (İKT)
İslâm Tarih, Sanat ve Kültür
Araştırma Merkezi (IRCICA)

Adres:
Barbaros Bulvarı
Yıldız Sarayı, Seyir Köşkü
Beşiktaş

Posta Adresi:
P.K. 24, 80692 Beşiktaş – İstanbul – Türkiye

Tel: 0212 259 17 42
Fax: 0212 258 43 65
e-mail: ircica@superonline.com
web-site: <http://ircica.org>

Sayfa Düzeni ve Dizgi: Acar Tanlak
Kapak: Hatice Polat

PC/6 – 2001/5
ISBN= 92-9063-090-6 (takım için)
ISBN= 92-9063-093-8 (Türkçe edisyon için)

IRCICA KÜTÜPHANE KATALOG FİŞİ

Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi
(12-15 Nisan 1999: İstanbul)
Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi
Tebliğleri/Derleyen: Hidayet Yavuz Nuhoglu.- İstanbul: İslâm
Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2001.
XXXVII, 761s.: res., fig.; 24 sm.- (Osmanlı Tarihi Kaynak ve
İncelemeleri Dizisi seri no: 7)
ISBN 92-9063 –093-8
1. Eğitim – Tarih- Türkiye- Osmanlı Dönemi 2. Bilim – Tarih
– Türkiye – Osmanlı Dönemi I. Nuhoglu, Hidayet Yavuz
(Derleyen) II. Osmanlı Dönemi Konu III. K.a.IV. (Seri)
370.9561

BATILILAŞMA DÖNEMİ OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİNİN GELİŞİMİNE MUKAYESELİ BİR BAKIŞ

*Mustafa ERGÜN**

Özet

Her ülkenin bir modernleşme (Batılılaşma) dönemi vardır. Bu gelişim, değişik alanlarda değişik tarihlerde olmuştur. Osmanlı Devleti'nin eğitim alanındaki Batılılaşma dönemi 1700'lerin sonunda başlar ve günümüz Türkiye'sinde hâlâ devam etmektedir.

Osmanlı eğitim sistemi, hem okul kuruluş yapısı hem de eğitimin muhtevası açısından Batılılaşma döneminde yeni bir sistem oluşturmaya çalışmıştır. Önce askerî alanda başlayan, daha sonra da sivil alanda çeşitli seviyelerde ortaya çıkan Batı tipi eğitim sistemi kurma çalışmaları, Avrupa'daki bazı ülkelerle ve özellikle Batılılaşma çabasında bulunan Rusya, Japonya, Mısır, Bulgaristan gibi ülkelerle mukayese edilerek değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Osmanlı Devleti ile mukayese edilecek ülkeler içinde ilki olan Rusya'da Batılılaşma çabaları 17. yüzyılda başlamış, 18 yüzyılda (Osmanlı'nın işe başladığı dönemlerde) Rusya'da Bilimler Akademisi, Moskova Üniversitesi, Harp Okulu kurularak, devlet organizasyonu yenilenerek, kilise kontrol altına alınıp laik eğitim sağlanarak büyük bir mesafe alınmıştı. 19. yüzyılda ise Rusya, Batıyı taklidi bırakmış ve kendine özgü yapılanmalar içine girmişti.

Osmanlı ile mukayese edilecek bir diğer ülke Japonya'dır. Japonya; 1603-1867 arasında Batılı güçlerin Japonya'ya girişini yasakladıktan sonra, 1867'den itibaren hızlı bir Batılılaşma başlattı. Sanayileşme yoluyla güçlü bir Japonya kurmak için başlayan çalışmalar içinde "dine hayır, ama bilime, tekniğe, kültüre evet" dönemi başlamıştır. Sanayileşme içinde güçlü bir eğitim sistemi de kuruldu. Amerika ve Avrupa vasıtasıyla Batı bilim ve zihniyeti Japonya'ya kısa sürede yerleşti. Dolayısıyla Japonya ile Osmanlı arasında Batılılaşma açısından önemli metot ve başarı farkları ortaya çıktı.

* Afyon, Kocatepe Üniversitesi

“Batılılaşma” nedir?

Avrupa’da modernleşmenin temelleri, 1200’lerden itibaren önemli ölçüde nüfus artması, büyük şehirlerin ortaya çıkması, üretim ve tüketimin sürekli büyümesiyle atılmaya başlamıştır. 1500’lü yıllardan itibaren insan düşüncesinde büyük bir devrim ortaya çıkmaya başlamış ve 1660’lara gelindiğinde modern bilimin temelleri atılmıştır. Artık ondan sonraki dönemlerde, bilimsel bilgilerin pratik gayelerle uygulamaya konulmasından sonra Avrupa’da bir sanayi devrimi ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bu yüzyıllarda Avrupa kültürü ve yönetim biçimleri laikleşmiş (Avrupa’da hukuk daha 1700’lerde laikleşmişti) ve rasyonelleşmiş, sanayi devrimleri ve eğitimin yaygınlaşması ile bu durum toplumun bütün kesimlerine iyice yayılmıştır. Bilim ve teknik arasındaki bağlantı 19. yüzyılda daha da kuvvetlenmiş, her ikisi de birbirlerinin gelişmelerini hızlandırmışlardır. Öyle ki, bilim ve teknik Batı uygarlığının yeni dinî veya ideolojisi haline gelmiştir.

Avrupa dalga dalga sanayileşmeye, bütün toplumsal kurumlarını değiştirmeye başlamıştır. Bu değişimin (sanayileşmenin) başlama zamanlarına kısaca bakacak olursak, şöyle bir tablo ortaya çıkar:

Ülke	Değişimin başlaması	Sanayi olgunlaşması
İngiltere	1783-1802	1850
Fransa	1830-1860	1910
Amerika	1843-1860	1900
Almanya	1850-1873	1910
Japonya	1878-1900	1940
Rusya	1890-1914	1950

Bugün Batı, bir sanayi medeniyetidir. Sanayileşme içinde ortaya çıkan kapitalist sistem, ekonomi üzerine dayalı bir toplum yapısı kurmuştur. Dolayısıyla Batılılaşma; sanayide, yönetimde, askerlikte, hukukta, eğitimde, sanat ve edebiyatta Batı ülkelerinde ortaya çıkan sistemleri hakkıyla uygulamak ve geliştirmek demektir. Batılılaşma, her şeyden önce, insan zihninin çalışma yollarının, insanın dünyaya bakış açısının değişmesi demektir. Bu da bilimsel düşünce biçiminin, eğitim sistemi vasıtasıyla insanların bilgi sistemine iyice yerleştirilmesi ve uygulatılmasıyla sağlanabilir.

Osmanlılarda Batılılaşmanın tarihi

Osmanlı Batılılaşmasının başlangıcını Lâle Devri (1718-1730) ile başlatmak doğru olacaktır. Bu dönemde Avrupa ülkelerine elçiler gönderildi, ticaret, kültür ve sanat hayatı gelişti. Matbaa Türkiye’de 1492’de Yahudiler, 1567’de Ermeniler ve 1627’de de Rumlar tarafından kullanılmaya başlanmasına rağmen, Türkler ancak bu dönemde, 1727’de matbaa kurup kitap basmaya başlamışlardır.

Bunun arkasından gelen I. Mahmut dönemi (1730-1754), genelde Tanzimat’a kadar devam edecek olan askerî yeniliklerin başladığı dönemdir. Comte de Bonneval (Humbaracı Ahmet Paşa) ve onun kurduğu Humbarahane, Osmanlının askerî sisteminde değişimin başlaması olarak kabul edilebilir. III. Mustafa zamanında (1757-1773), gene bir Fransız olan Baron de Tott, topçuluk ve istihkamacılık alanında birçok yenilikler yapmıştır. Bundan sonra gelen dönemlerde Avrupa’dan uzmanlar getirtilerek Batı tipi subaylar yetiştirecek okulların kurulmaya başlandığı görülmektedir.

III. Selim ile başlayan XIX. Yüzyıldaki Batılılaşma çabaları gene önce askerî alanda ortaya çıktı. Avrupa’dan uzmanlar getirilmeye ve Avrupalılar gibi muvazzaf askerî birlikler kurulup eğitime başlandı. Bu yeni ordu kurma çabaları medreseliler ve Yeniçeri askerleri tarafından şiddetli tepki ile karşılaşıncı, II. Mahmut’un 1826’da Yeniçeri Ocağını ortadan kaldırmasından sonra, ‘mecburî kültür değişimleri’ denilen yenilikler dönemi başlamıştır. Askerî eğitim alanındaki çalışmalar tam bir sisteme bağlanmış ve 1839’dan itibaren başlayacak olan sivil hayattaki modernleşmenin de temelleri atılmıştır. Bu arada en başarılı çalışmalar eğitim alanında yapılmış; yeni oluşturulmaya başlanan devlet bürokrasisini yürütmek için birçok okullar açılmıştır. 1869’da yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile, eğitim tamamen Batı örneğinde bir sisteme geçmiştir. Bir yandan Batı tipi askerî teşkilatlanma sürdürülürken, diğer yandan da hukuk, sanat ve edebiyat alanlarında Avrupa kültürleri yönünde yenileşmeler başlamıştır.

Bazılarınca bir “baskı dönemi” olarak nitelenen II. Abdülhamit döneminde bile Batı tipi eğitim kurumlarının yayılma ve ilerlemeleri devam etmiştir. 20. yüzyılda ise, eğitim alanında Batılılaşma devam ederken, karşılaştığımız sorunların çözümünde ve yeni politikalar geliştirilmesinde kendi düşünce adamlarımız çıkmaya başlamıştır.

Batı eğitim sistemleri ile klasik Osmanlı eğitim sisteminin farkları

Aslında ilk kuruluş zamanlarında İslâm dünyasındaki medrese sisteminden oldukça etkilenen Ortaçağlardaki Avrupa eğitim sistemi, Batı medeniyetinin laikleşmesi, bilimsel düşünceye dayalı yeni bilgi sistemlerinin gelişmesi, yönetim biçimlerinin demokratlaşması, sanayi kuruluşlarının devamlı kalifiye eleman istemesi gibi faktörlerle değişmeye başladı.

Batı ülkelerinde Ortaçağlarda eğitim dinî kurumların görevi olarak görülüyor ve devlet eğitim işlerine karışmıyordu. 16-18. yüzyıllarda da eğitimde sınıfsal bir karakter ortaya çıkıyor, yüksek tabakalar kendileri için kaliteli okullar kuruyorlardı. 19. Yüzyılın ortalarından itibaren devlet, okulların bakım ve yönetimini üzerine almaya başladı.

Her vatandaşın öğrenim hakkının temel haklar arasında bulunduğu, 1792'de Fransız Millî Meclisi'nde Condorcet'nin verdiği raporla kabul edildi. Ayrıca teknik ve ekonomik gelişmeler, sanayileşme sonucu ortaya çıkan sosyal hareketlilik ve çocuk psikolojisi alanındaki gelişmeler Batı eğitim sistemlerinin yeni yapılanmasına derinden etki etti. İnsanlar bir dinin ümmeti gibi değil, bir devletin "vatandaşı" olarak görülmeye başlandı. Kilisenin kontrolü dışında, laik karakterde, herkes için zorunlu, parasız temel eğitim sistemi kurulmaya başlandı.

1870'lerden itibaren eğitimin devlet kontrolüne girdiği İngiltere'de, 1876'da genel öğretim mecburiyeti başladı. Zamanla mecburî öğretim süresi giderek arttı. 1891'de ilköğretim parasız hale getirildi. 1837'den itibaren açılmaya başlayan kolej ve üniversiteler 20. Yüzyıl başlarında bağımsız üniversitelere dönüştüler.

19. yüzyılda Fransa'dan başlayan "millî eğitim" hareketi dalga dalga bütün Avrupa ülkelerine yayıldı. 1882'de parasız ilkokullar, orta okullar ve üniversitelerden meydana gelen üç kademeli öğretim sistemi kuruldu. 20. Yüzyıldan itibaren de okul sistemlerinde demokratlaşma başladı

Avrupa'da ortaya çıkan yeni eğitim sistemi ile Osmanlının geleneksel mektep-medrese ve Enderun'a dayalı sistemi mukayese edildiğinde, şu noktalarda önemli farklılıkların oluşmaya başladığı görülür:

Medrese sistemi, dinî eğitim amacına yönelikti. Ders programları buna göre düzenlenmiş, hattâ dinî eğitim açısından tehlikeli olabilecek -Kelâm gibi- bazı dersler bile programdan çıkartılmıştı. Avrupa okulları ise din derslerini giderek sınırlamış ve pozitif bilimlerin programın ana odağını oluşturduğu okullar haline gelmişti.

Medrese sisteminde gerçi bir iç derecelenme vardı, ama öğrenim kademeleri ve sınıflar tam olarak oluşmamıştı. Ders kitapları pedagojik değildi. Öğretim metodu olarak -dinî bilimlere çok uygun düşün- ezber metodu kullanılıyordu. Sınav ve değerlendirme sistemi belli bir sisteme bağlanmamıştı.

Eğitim kurumları vakıflara bağlı olduğu için vakfiyede belirlenen esaslara göre eğitim yapılıyor, Devlet medreselerdeki eğitimden ziyade mezunların iş hayatını düzenlemeye gayret ediyordu. Programların düzenli olarak uygulanması ile ilgili az sayıdaki kanunnameyi uygulayacak resmî bir makam yoktu.

İslâm dinî ilim öğrenmeyi herkese farz kılmış olmasına rağmen, eğitim sistemi genelde din ve yargı adamlarını yetiştirmeye yönelik idi. Bütün insanlar için ortak bir zorunlu eğitimi amaçlayacak örgün bir sisteme sahip değildi.

Eğitim sistemlerinin birbirlerini etkilemesi

Aslında eğitim sistemlerinin birbirlerinden etkilenmesi ta antik Yunan döneminde Xenophen'in İran sistemini görüp anlatması, Platon'un Isparta eğitim sisteminden etkilenerek "Devlet" adlı eserini yazmasıyla başlamaktadır. Daha sonraki dönemlerde Yunan eğitimi Rôma'yı, İslâm medrese sistemi de Ortaçağ Avrupa üniversitelerini derinden etkilemiştir.

17. yüzyılda W.Ratke, çeşitli Alman prensliklerinde eğitim reformları yapmakla görevlendirilmişti. J.A.Komenski İngiltere, İsveç ve Macaristan'a davet edilerek okul reform planları yapıp uygulamıştır. D.Diderot, 1774-1775 yıllarında Rusya için bir reform planı hazırlamıştır. G.E.Lessing de Hollanda, İngiltere ve Fransa'ya eğitim seyahatleri yaparak bunları Almanya'ya uyarlamaya çalışmıştır.

Fransız M.-A. Julien (1775-1848), İngiltere, İtalya, Mısır ve İsviçre'ye yaptığı seyahatlerden sonra eğitim alanında uluslararası işbirliği yapılmasını öneren eserini yazdı. 1830'lardan I.Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde birçok eğitimci kendi ülkesinin dışında eğitimde gelişmiş ülkelere giderek o ülke

sistemlerini kendi memleketlerinde tanıttılar ve yeni eğitim sistemlerinin bu esaslara göre kurulmasını istediler.

Eğitim vasıtasıyla toplum dinamizmini sağlamanın ilk örneğini Prusya verdi ve Alman orduları Napolyon'a cevap olarak Paris'e girdiklerinde, bütün dünyanın gözü Almanya'ya çevrildi. A.H. Niemayer, Napolyon'un 1804'te Fransa'da başlattığı eğitim reformunun Almanya'da uygulanmasını istedi. Fransız Eğitim Bakanlığı da Victor Cousin'i 1817, 1822 ve 1831 yıllarında Almanya'ya gönderdi. Fransa'nın Guizot eğitim reformu genellikle bunun raporlarına dayandı. Almanya buna cevap gibi 1830 başlarında C.A.W.Kruse'yi Fransa'ya, 1836 yılında da İngiltere'ye gönderdi. Gene bir Alman olan F.W.Thierisch 1830-1836 arasında Hollanda, Belçika ve Fransa'ya geziler yaparak eğitim sistemlerini Almanlara tanıttı. Amerika, kendi eğitim sistemini kurarken Horace Mann'ı Avrupa'ya gönderdi ve buradaki yedi ülkede incelemeler yapıldı. Gene Amerikalı Henry Barnard da 1835-36 yıllarında Avrupa'ya geziler yaparak Amerika'da genel zorunlu ve parasız eğitimin kurulması için temeller oluşturdu. İngiliz Matthew Arnold da 1865'te Fransa, Almanya, İtalya ve İsviçre seyahatinden sonra, bu ülkelerdeki eğitim sistemlerini İngilizlere tanıttı. Rus düşünür L.N.Tolstoy 1857 ve 1860 yıllarında, K.D.Uşinski de 1862-63 yıllarında birçok Avrupa ülkesine seyahatler yaparak eğitim sistemlerini Rusya'da anlattılar.

Avrupa'da temel eğitim, lise ve üniversite sistemlerinin kurulmasıyla halk eğitim çalışmalarında bu geziler sonrasında verilen rapor ve eserlerin önemli etkisi oldu.

Seçilmiş bazı ülkelerin eğitim sistemlerindeki modernleşme hareketleri

Rusya: Batı ile ilişkiler, İtalya'dan teknisyen ve sanatçılar getirerek, III.İvan zamanında (1462-1505) kurulmuştu. IV.İvan (1533-1584), İngiltere ile ticareti geliştirdi. Rusya'da Batıya açılma ve bazı yeniliklerin benimsenmesi 17. Yüzyılda oldu. Bu yüzyılda modern teknikler Rusya'ya girdi. Akın akın sivil ve askerî yabancı uzman ve teknisyenler gelmeye başladı. Metalürji ve topçuluk gelişti. Kilise, kalkınma ve modernleşme çabalarını destekledi, "gelenekçiler" din sapkını olarak ilân edildi¹.

¹ Ruslar 900'lü yıllarda Novgorod Prensi Vladimir zamanında Hıristiyanlığa geçtiler. 1500'lü yıllarda kilisenin toplumdaki gücü giderek arttı. "Korkunç" IV.İvan, kilise ile devleti birleştirdi (1533) ve kiliseyi de kendi yönetimi altına aldı. 1598-1605 arasındaki Boris Godunov'un denetimi altındaki kilise, Batılılaşma çabalarına şiddetle karşı koymaya başladı. Bu dönemde patriklik devlet içinde tekrar güçlendi. Patrik Nikon'un

18. yüzyıl Rus İmparatorluğu'nda "aydın despotlar" dönemi olarak bilinir. "Deli" veya "Büyük" Petro² (1682-1725), 1697-98'de Avrupa'ya bir gezi yaptı, Hollanda'da gemi inşa çalışmalarını yakından izledi ve dönüşte büyük bir modernleşme hamlesine girişti. Büyük Petro din adamlarını dinlemeden liberal eğitimi başlattı. Kiliseyi devlete bağladı. Soylulara ve devlet memurlarına laik ve Batı tipi bir eğitim vermek amacıyla Batı tipi okullar, akademiler ve enstitüler kurdurdu. Millî devlet içinde laik bir politika izlemeye başladı. Alfabeyi yeniden düzenledi, meslek okulları, denizcilik okulu, mühendislik ve tıp okulları kurdurdu. Batıya öğrenciler gönderdi ve oradan birçok uzmanlar getirtti. Orduyu ve donanmayı yeniden kurdu (bu donanma 19. Yüzyıl sonlarında dünyanın 3. büyük donanması haline geldi). Yönetimde Senato ve özel meclisler oluşturdu. Taşra idaresini yeniden örgütledi.

18.yüzyılın ilk çeyreğinde 200 kadar fabrika vardı ve bu yüzyılda sanayileşme çok geniş alanlara yayıldı. 1725'te Bilimler Akademisi, 1755'te Moskova Üniversitesi, 1758'de Güzel Sanatlar Akademisi kuruldu. Artık aydınlar Batı akılcılığını Rus gerçeklerine uygulamaya başladılar. 1732'de Prusyalı subayların öğretmenlik yaptığı, Avrupa'nın ilk ciddi örgütlü Harp Okulunu kurdular. Rus ordusu Prusya disiplini ile kuruldu ve 1870'lerden sonra bir dizi reformlar yaparak kendi askerî doktrinini geliştirdi.

Rusya'nın modernleşmesinde 1730-40 arasında yoğun bir Alman egemenliği varken, 1760'lardan sonra bunun yerini Fransız etkisi almaya başladı.

Büyük Petro'nun Batılılaşma hareketlerini sürdüren bir başka güçlü şahsiyet, Rusya İmparatoriçesi Büyük Katherina'dır (1729-1796). Kendisi Polonya'da doğdu, Holstein dükü Peter ile evlendi, sonra onu tahttan indirerek 1762'de kendi Rusya'nın yönetimini ele aldı. Rusya'da ilk tıp okullarını ve kızlar için okulları bu çariçe kurdurdu. Geniş toprakları kontrol altında tutacak sağlam yönetim reformları yaptı. Bu dönemde olan Fransız İhtilâli (1789-1799) Katherina'nın liberal fikirlere karşı tutumunun sertleşmesine neden oldu.

örgütlenmesine karşı birçok protesto grupları ortaya çıktı. 17.yüzyılda Polonya'dan esen Batı rüzgarları kiliseyi de kontrolüne aldı.

² Büyük Petro'nun annesi Natalia Naryshkin, Batı tipi yaşamayı seven ve bunu saraya yerleştiren bir kişiydi. Başlangıçtaki çarlık çekişmeleri içinde, Petro kaçtığı köyde kendi askerî birliklerini kurdu. Kendisi de her türlü işte doğrudan çalıştı. Daha denizi hiç görmeden 1688'de küçük gemiler yapıyordu. Annesi ona Batı tipi yaşam ve reformların önemini anlattı.10 yaşından 22 yaşına kadar çar olarak kendi kendini yetiştirdi. Tek başına çar olduktan sonra o zaman dünyanın en ileri ülkesi olan Hollanda'ya gitti. Oradan esinlenerek St.Petersburg'u kurdu. Rus üst tabakasını orada yaşamaya zorladı. Büyük bir ordu ve donanma kurarak Baltık kıyılarını kendine bağladı.

19. yüzyılda Rusya, Napolyon'u da yenerek Avrupa devletleri seviyesine çıktı ve artık Avrupa'nın iç işlerine de karışmaya başladı. Alman idealist felsefesi ile kaynaşmış bir "panslavizm" hareketi başladı. Bu yüzyılda Rusya devletinde Batı tipi yenileşmelere devam edildi. 1802'den itibaren Bakanlıklar örgütlendi, 1810'da Danıştay kuruldu, 1832'de tüm yasalar bir araya getirildi ve mükemmel bir devlet bürokrasisi kuruldu. Bu arada demiryolu kurma çalışmaları bütün Rusya'da yayıldı. Yeni bir Rus aydınlar sınıfı, toplumsal ve idarî reformlar istemeye başladılar. 1864 adli reformu ile bireysel özgürlükler ve yasalar önünde eşitlik reformları yapıldı.

II. Alexandır zamanında (1855-1881), Rusya'da kapitalizm iyice gelişti. Ticaret ve bankacılık alanlarında hızlı gelişmeler oldu. Yabancı sermaye Rusya'ya gelerek bu kapitalist gelişmeyi hızlandırdı. 1900'lerde Rus sanayii dünyada 4. Sırada idi. Bu sırada iş hukuku da yerleşti.

Japonya: Şogunlar döneminde (1192-1867) oluşup Moğol hücumlarına başarıyla karşı koyan Japon samuraylar, 1587'de Japonya'ya giren Cizvit misyoneri Francis Xavier'in hıristiyanlığı hızla yayması karşısında şaşkırdılar, bu dinî yasakladılar ve tüm Batılıları ülkeden kovdular (1614). 1636 ve 1639'da da Japonların dışarı çıkmaları yasaklandı. Meici (Aydınlanma) devrinin başladığı 1867'ye kadar Tokugava devrinde "dine hayır, bilime, kültüre, tekniğe evet" politikasıyla Batıyı izlediler. Ama 1853'te Komodor Perry'nin Japonya'ya gelmesinden 15 yıl sonra Tokugava rejimi yıkıldı. Meici devrinde "sanayileşme yoluyla güçlü Japonya" politikası izlediler. Batıya öğrenciler gönderip (1870'de 446 öğrenci gönderilmişti) oradan birçok yabancı uzman getirdiler (1872'de 362 yabancı uzman çalışıyordu, 1874'te ise sadece Teknoloji Bakanlığı'nda 300'den fazla uzman vardı ve bunlara ödenen para Bakanlık bütçesini geçiyordu). 1867'den itibaren Tıp ve Batı Bilimleri Okulu kuruldu, 1872'de Temel Eğitim Yasası hazırlandı, zorunlu eğitim uygulaması Fransa'dan alındı. Ama genelde Japonlar Bismark döneminin milliyetçi ve disiplinli Alman eğitim sistemini taklit ettiler. 1906'da zorunlu eğitimi kabul eden Japonlar, 1909'da zorunlu ilk ve ortaöğretimde %98'lik bir başarıya ulaştılar.

Japonya Eğitim Bakanlığı 1871'de kuruldu. Ülkenin tam olarak kabine sistemine geçmesi ise 1885'te oldu. 1892-96 döneminde Japon sanayileşmesi okul sisteminde sınıflı-meslekî eğitim yönünde yeni yapılaşmaları zorladı.

Bulgaristan: 865’de Hıristiyanlığı kabul ettiler ama uzun süre kültürel olarak çevre güçlerinin etkisinde yaşadılar. 18. Yüzyılda milliyetçilik hareketleri başladı. İlk Bulgar okulu 1835’te Vasil Aprilov tarafından kuruldu ve 10 yıl içinde 50’yi aşkın Bulgar okulu açıldı. Bulgar milliyetçilik akımları, Rusya’dan her zaman tam destek gördü. 1870’de Fener Rum Kilisesinden ayrılarak Exarkhlik adlı millî kiliselerini kurdular. 1879’da Bulgar Meclisi toplandı ve Rus Çarı’nın yeğeni “Bulgar Prensi” seçildi. Anayasa yapıldı ve ülkeye birçok Rus uzman gelmeye başladı. 19. Yüzyıl sonlarına doğru modern tipte bir sanayi kurulmaya başlandı. 1908’de tam bağımsız oldu.

Mısır: Batılılaşma, N.Bonaparte’ın 1798’de Mısır’a çıkması ile başladı, denilebilir. 1800’lü yıllardan itibaren, kendinî Fransızlara dayayan Mehmet Ali Paşa’nın Fransız modeline göre bir eğitim sistemi kurmaya ve reformlar yapmaya başladığı görüldü. Mısır’da Batı tipi ilk okul 1812’de açıldı. 1816’da Batılı öğretmen ve ders araçlarıyla bir Mühendis Mektebi kuruldu. 1817’de Mısır’da kurulan iplik fabrikalarını yönetmek üzere Fransız mühendis L.A.Jumel çağrıldı ve bu, Mısır pamuğunun geliştirilmesinde önemli rol oynadı. 1825’te Mısır’a gelen Fransız subay Dr.A.B. Clot, 1827’de bir Tıp okulu, ebe okulu ve eczacılık okulu kurdu, hastahaneleri modernleştirdi. 1833’te bir politenik okulu açıldı. 1836’da Fransa’dan esinlenerek bir Eğitim Meclisi kuruldu ve o zamanki 50 ilk ve ortaokulu idareye başladı. 1828’den itibaren Fransa’ya giden Araplar çoğaldı. 1826-1870 arasında, Paris’teki Mısırlıların eğitim işlerini düzenleyen bir Mısır Bilim Heyeti, son derece verimli çalıştı. Et-Tahtavî çevresinde Fransızcadan Arapçaya geniş bir çeviri hareketi başladı. Bu arada “Nahza” denilen “Mısır Rönesansı” başladı ve gelişti. Gazeteler, tiyatrolar ve bilim cemiyetleri kuruldu. Cemaleddin Afganî ile dinde bir “reform” hareketi başladı ve gelişti. 1867’de Mısır eğitimi tamamen Fransa modeline göre çalışan bir sistem oluşturdu. 1869’da Fransızlar tarafından Süveyş Kanalı açıldı.

1882’de İngilizler Mısır’ı alıp “Hidiv” ünvanlı Mısır yöneticisine “akıl vermeye” başladılar. Mısır eğitim sistemi İngiliz modeline dönmeye başladı. I. Dünya Savaşı’nda da Mısır, Osmanlı açısından, tamamen kaybedildi.

Diğer ülkeler:

İsviç: 1544’te sürekli askerî birlikler kuruldu. 1620’de Upsala Protestan Üniversitesi yeniden örgütlendi. 1634 ve 1809’da Anayasa düzenlemeleri yapıldı. 18. Yüzyıl başlarında Fransız rasyonalizmi ve Alman pietist düşüncesi İsviç’e

girdi. Fransa ile İsveç arasında birçok sanatçı gidiş-gelişi oldu. Bilginler ve filozoflarla büyük bir kültür hareketi gelişmeye başladı. Bir taraftan sanayi kurulurken öte taraftan tarım ve ticarete yenilikler oldu. 19. Yüzyılda ülkenin modernleşmesi hızlandı. 1859'da çeşitli mezheplere karşı hoşgörü, 1862'de ceza hukuku ve yerel yönetimlerde değişiklikler olurken 1866'da Meclis kuruldu.

Polonya: Birçok bilginler yetiştiren Krakow Üniversitesi daha 1364'te kurulmuştu. 1550'lerden sonra büyük bir eğitim hamlesi başladı. Leh dili ile eğitim ve zengin bir yayın hayatı görüldü. 16. Yüzyılda Avrupa'daki kültürel yeniden doğuş Polonya'ya da yansdı. Bu ülkede inanç özgürlüğü vardı; dinî tartışmalar çok oldu ama din savaşları olmadı. 1740'larda aydınlar ülkeyi kalkındırma hareketi başlattı. Önemli bir ekonomik uyanış olurken 1765'te bir eğitim-öğretim devrimi başladı: gazeteler, kütüphaneler, tiyatrolar v.s. 1816'da Potocki tarafından Varşova Üniversitesi kuruldu. 1860'larda tıp ve sanat okulları kuruldu. Rahip S.Konarski'nin (1700-1773) önemli öğretim reformu hareketlerinden sonra 1773'te kurulan eğitim komisyonunun Avrupa'daki ilk Eğitim Bakanlığı taslağını hazırladığını da kaydetmeli. Bu arada Polonya'daki modernleşme ve gelişmelerin Ruslar ve Almanlar tarafından sürekli engellenmeye çalışıldığını, bu ülkelerin sık sık eğitim ve yönetimi kendi dillerinde yapmaya zorladıklarını da belirtmek gerekir.

Osmanlı ile bazı ülkelerin Batılılaşma ve eğitim sistemlerindeki gelişmeleri mukayese

Avrupa'da kültürel ve entellektüel hâkimiyet uzun süre, hattâ Rönesans döneminde bile İtalya'da kalmış, daha sonra bu kültür mirasını Fransa devralmıştır. O zaman, Roma'nın yerini Paris, Lâtincenin yerini Fransızca almıştır. 17. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'nın kültürel üstünlüğü İngiltere'ye geçmiş; buradaki ferdiyetçilik ve hür düşünce bilimsel gelişmeleri hızlandırmış; ışık artık kuzeyden gelmeye başlamıştır. 1700'lerden itibaren sanat ve edebiyat alanında bile İngilizler öne geçmiş, Fransızcanın yerini bu kez İngilizce almıştır. İngiltere'nin kıt'a Avrupasına en iyi yansıdığı yer, her türlü özgürlüğün yaşandığı Hollanda olmuştur ve burası Rusya'nın Batılılaşması çabalarında kaynak ülke haline gelmiştir. 18. yüzyılda İngiliz dinamizmi tekrar kıt'a Avrupasına Almanya kanalıyla girmeye başlamış ve buradan dalga dalga doğuya doğru yayılmıştır.

Rusya, Hıristiyan bir devlet olmasına rağmen Avrupa'ya hep doğulu bir halk olarak gözüktü. Fransa ve Almanya Rusya'yı ele geçirme planları yaptılar ama başarılı olamadılar. Ruslar dinde, yazıda ve hattâ yönetim biçiminde hep Batıdan farklı yollar izlemeyi yeğledi, ama gene de Batıya her zaman Osmanlılardan daha yakın oldular.

Batı, Batılılaşma öncesi dönemdeki Rus ordularını hep yendi, Osmanlıda ise durum neredeyse tersi. Rusya, Batı karşısında kendinî hiçbir zaman çok güçlü görmedi, üstünlük duygusuna kapılmadı; Batı uygarlığını Türklerden daha kolay kabul etti ve kendi sistemine daha hızlı uyguladı.

Rusya 'gönüllü Batılılaşma' denebilecek bir yol izledi, Osmanlıninkine ise biraz zorunlu ve gönülsüz oldu. Rusya, sivil ve askerî Batılılaşmayı paralel götürürken, Osmanlı bu paralelliği sağlayamadı (ve hâlâ da sağlayamadı).

Japonlar Batılılaşmaya sanayileşme ile başladılar. Sanayileşmenin nüfus, teknik ve bilimsel bilgi, yönetsel istikrar gibi unsurları -Osmanlıda henüz oluşmamışken- burada oluşmuştu. Türkiye ile Japonya arasındaki farkları karşılıklı iki sütunda görmek yararlı olacaktır.

Osmanlı Devleti (Türkiye)	Japonya
Batı ile hep içiçe ve savaş halinde yaşamıştır. Coğrafyalar bitişik	Batıdan coğrafi olarak uzak; istediği zaman ilişkileri kesebiliyor.
Bütün kültürlerle hep içiçe ve yanyana. Bazı kültürleri sentezleyecek vakti olmamış.	Dünyadan izole, kendi adalarında birlik, ahlak ve disiplin içinde yaşıyor. Hem Çin hem de Batı kültürlerini özümsemiş.
Üç kıtada devlet kurmuş ve yönetmiş, çok geniş topraklarda birçok milleti, dinî, dili, ırkı vs. birleştirmiş.	Devamlı iç savaşlar olmakla beraber homojen bir millet
Birçok devlet kuruluyor ve yıkılıyor. Bazen devlet-millet kavgası oluyor. Savaşlar, toprak kayıpları, göçler...	2650 yıldan beri bir devlet, millî yapıdaki devlet millet ile bütünleşmiş. Batılılaşma döneminde uzun istikrar var.
Batılılaşmada Fransa örneği ile başlandı. Fransız ihtilâli etkisiyle hep rejim ve politika, ideoloji tartışıldı. Bilim ve teknik yerine kültür ve rejim alındı.	Tokugava zamanındaki Fransa örneği hemen bırakılarak Alman yönetim sistemi ve İngiliz sanayileşmesi örnek alındı. Rejim tartışmaları yapılmadılar.
Tartışmalar genelde devletin yönetim biçimi üzerinde oldu, merkezi otorite giderek sarsıldı. Devlet-halk-ordu ve bürokrasi arasındaki güven ve saygı kayboldu.	Devletin yönetim biçimi ve imparatorun yetkileri üzerinde tartışma yapılmadı. Halk ile devlet organları arasında hep saygı ve güven esas oldu.
Batıya az öğrenci gönderdik ve onların izlemesini iyi yapamadık.	Öğrenciler iyi seçildi, bilim ve teknoloji eğitimi için gönderildi ve izlendi.
Batılı uzmanlar iyi seçilemedi; oradan kaçan aristokratlar ve Avrupalıların kendi gönderdiği az sayıda uzman kişi ile çalışıldı.	Batının en iyi uzmanlarını seçip iyi para vererek getirdiler. Kısa zamanda çok sayıda uzman desteğiyle çalıştılar.
Batı Türkleri sevemedi, Türkler de Batıyı; ilişkiler hiçbir zaman samimi olmadı.	Avrupalılar samimi ve dürüst davrandılar. İlişkiler güven havası içinde kuruldu.

Batılılaşmaya karşı çıkanlarla savunular 200 yılı aşkın zamandır hep çatışıyor, devlet her zaman net tavrı koyamıyor.	Batılılaşmaya karşı bir grup yok, sanayileşme ve yenileşmelerde hep kararlı bir politika izlendi.
Batılılaşmaya başladığında Osmanlı duraklama devrini bitirmiş ve çöküş dönemi psikolojisine girmişti.	Sanayileşmeye başladığında Japonya yeni bir yükselme devrine başlamıştı.

Mısır ve Bulgaristan bir ara Batı uygarlığını Osmanlıdan daha sağlam yakalamış gibi gözükmelerine rağmen, daha sonra ortaya çıkan bazı gelişmeler, her iki ülkede de Batılılaşma veya modernleşmenin erken kesilmesine neden oldu.

Sonuç

Ortaçağlarda mayalanmaya başlayan Batı bilim ve teknolojisi, 18. Yüzyılda Batı kültürünü laikleştirdi. Bu tarihten itibaren Batı tarihinin âdetâ yeni bir bölümü başladı. Bu kültür askerî teknoloji ve eğitim ile sanayi alanında kendini gösterince, dünyanın değişik yerlerindeki kültürler bu gelişmeleri taklit etmeye çalıştılar. Ama bu taklitlerde değişik yollar ortaya çıktı.

Kültürün ana özelliği, içine aldığı unsurları bütünleştirmeye ve özümsemeye çalışmasıdır. Geçmiş bize gösterdi ki, dışardan ödünç alınan öğeler, başka kültürlerle uyarlanma sırasında bayağılaşıyor. Batılı bir kültür ögesini kendi içinde geliştiği kültürel bağlamından koparınca, anlamsızlaşıyor, geçersizleşiyor ve hattâ zararlı oluyor. Batı kültürünü arka plana koymayınca, teknik ve askerî eğitim pek başarılı olamıyor.

Batılılaşma veya modernleşme için, önce Batı uygarlığını ortaya çıkaran faktörlerin soğukkanlı olarak analiz edilmesi, sonra da belli bir plan ve program çerçevesinde modernleşmeye başlanması gerekirdi. Osmanlı, her ikisini de yapamadı; önce Batı karşısında eskiden var olan üstünlük duygusunu yıkıp Batının sağlıklı analizini yapamadı, sonra da -Avrupa karşısında acizlik ve hayranlık duygularıyla- panik içinde sistemsiz ve plansız, birbirinden kopuk modernleşme çabaları gösterdi.

Petro Batılılaşmasının Rusya'sı 1905'te sarsıldı, 1914-18 arasında yenildi ve şekil değiştirdi. Batılılaşma yüzeysel kalmıştı. Marksist komünizm ile Batının radikal muhalefetini Rusya'da denedi; o da başarılı olamadı. 16. yüzyılda dinî temeldeki Batı uygarlığını yetersiz bulan ve kovan Japonya, Meici döneminden sonra laik Batı uygarlığını bilim-teknik ve sanayi yönleriyle aldı. II. Dünya Savaşı'ndaki yenilgi, Japon Batılılaşmasının sağlam olmadığını gösterdi. Şimdi

Batı kültürünü her yönü ile almayı deniyorlar. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı Batılılaşması kendi geleneksel egemenliğini uygar bir şekilde (kan dökmeden) modern bir demokratik Cumhuriyete dönüştürmüş, o zamandan beri de “yurtta barış dünyada barış” sloganıyla ülkesini ve milletini barış içinde kalkındırmaktadır. Belki Japonya ve Rusya’dan daha yavaş modernleşmekte, ama bu yöndeki politikasını sağlam ve emin adımlarla sürdürmektedir.

Rusya ve Japonya, Batılılaşmayı laiklik temeli üzerinde sağlamaya çalışırken, Osmanlı İslâm dinî ve bütün İslâm dünyası için problemi çözmeye çalıştı. Ve hâlâ da çözümünü bulamadı. Batı bilim ve kültürü aşağıdan yukarıya doğru gelişen ve yayılan bir güç olduğu halde, Osmanlı bunu hep yukarıdan aşağıya doğru yapmaya çalıştı. Bu da, Batılılaşma ve modernleşmenin kendiliğinden gelişimini ve kökleşmesini engelledi.

Batılılaşma içinde uygulanan programlarda Batının objektif, bilimsel düşünce sistemine hiçbir dönemde ciddi olarak yer veremedik. 1400’lerde hep aynı seviyede bulunan dünya düzeninde Batıdaki bazı bölgelerin ve devletlerin yaptığı çıkışın gerçek dinamosunu hala göremedik. Hep Batılı kurumların yarım yamalak kopyalarını kurup yaşatmaya çalışmakla vakit geçirdik. Eğitimde bilimsel zihniyet ve metodu yerleştiremeyince de demokrasi, laiklik, ekonomi, hukuk gibi toplumsal kavramları ancak şekil olarak ve çok güç şartlar altında yaşatabiliyoruz.

Kaynaklar

- Aytaç, Kemal. **Avrupa Okul Sistemlerinin Demokratlaştırılması**. Ankara: Eğitim Bilimleri Fakültesi yay. 1985.
- Berkes, Niyazi. **Türkiye’de Çağdaşlaşma**. İstanbul 1978
- Davison, R.H. Osmanlı Türkiye’inde batılı eğitim (çev. M.Seyitdanoğlu). **Bellefen** 200,1987. 1031-1044
- Dawson, Christopher. **Batının Oluşumu** (çev.: Dinç Tayanç). İstanbul: Dergah yay.1976
- Ergün, Mustafa. **II.Meşrutiyet Döneminde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**. Ankara: Ocak yay. 1998
- Ergün, Mustafa. Türk Eğitim Sisteminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler. **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 17, 1990. S.453-457
- Gluck, Heinrich. 16-18. Yüzyıllarda saray sanatı ve sanatçılarıyla Osmanlıların Avrupa sanatları bakımından önemi. **Bellefen**. 127,1968. 355-380.
- Hunke, S. **Allahs Sonne Über dem Abendland (Avrupa’nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi çev.S.Sezgin)** Stuttgart 1967; İstanbul 1972.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. Osmanlı İmparatorluğunda bilim, teknoloji ve sanayide modernleşme gayretleri. **Osmanlı Bilimi Araştırmaları II**. İstanbul: İ.Ü. E.F.yay. 1998. 1-22
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. **Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı. 150. Yılında Tanzimat**. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. Türkiye’de Kimya eğitiminin ilk yüzyılı: Mühendishane-i Berri-i Hümayununun rolü, modern bilimden Osmanlı Devleti ne beklledi?. **Teknik Eğitim. Dünü, Bugünü ve Geleceği. Teknik Eğitim Ulusal Kongresi**. İstanbul: İTÜ yay. 1983.225-235
- Kaçar, Mustafa. Osmanlı İmparatorluğu’nda askerî sahada yenileşme döneminin başlangıcı. **Osmanlı Bilimi Araştırmaları I**. İstanbul: İ.Ü. E.F.yay. 1995. 209-225

- Kaçar, Mustafa. Osmanlı İmparatorluğu'nda askerî teknik eğitimde modernleşme çalışmaları ve Mühendishanelerin kuruluşu (1808'e kadar). **Osmanlı Bilimi Araştırmaları II**. İstanbul: İ.Ü. E.F.yay. 1998. 69-137
- Karal, E. Ziya. Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi. **Belleten**. 112,1964. 581-601.
- Kuran, Ercüment. Osmanlı İmparatorluğunda yenileşme hareketleri. **Türk Dünyası El Kitabı** Ankara 1976.
- Kuran, Ercüment. Sultan II. Mahmut ve Mehmet Ali Paşanın gerçekleştirdiği reformların karşılıklı tesirleri. **Sultan II. Mahmut ve Reformları**. İstanbul 1990. 107-111
- Nef, John U. Sanayileşmenin Kültür Temelleri. (çev.: Erol Güngör). İstanbul: MEB yay. 1986
- Rostow, W.W. İktisadî Gelişimin Merhaleleri. (çev.: Erol Güngör). İstanbul: Kalem yay.1980
- Spengler, Oswald. **Batının Çöküşü**. (çev.: Giovanni Scognamillo). İstanbul: Dergah yay.1978
- Turgut, Mehmet. **Japon Mucizesi ve Türkiye**. İstanbul: Dergah yay. 1985
- Turhan, Mümtaz. **Garpllaşmanın Neresindeyiz?** İstanbul: Yağmur yay. 1974
- Turhan, Mümtaz. **Kültür Değişmeleri**. İstanbul: MEB yay. 1969